

HÖGSKOLAN FÖR LÄRANDE
OCH KOMMUNIKATION
HÖGSKOLAN I JÖNKÖPING

Förebyggande arbete mot främlingsfientlighet och rasism

Kvalitativ studie av grundskolans tidigare år

Anna Björk

Nathalie Morja

Examensarbete 15 hp
Inom Lärande 3

Läraryrket
Vårterminen 2009

Handledare
Monica Thiel

Examinator
Anita Sandahl

SAMMANFATTNING

Anna Björk, Nathalie Morja

Förebyggande arbete mot främlingsfientlighet och rasism

Kvalitativ studie av grundskolans tidigare år

Preventing xenophobia and racism - Qualitative study of the early years in elementary school

Antal sidor: 35

Undersökningen handlar om att förstå pedagogers och rektorers argument för de strategier som de väljer i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism i grundskolans tidigare år. Syftet är att bättre förstå argumenten och hur skolans arbete därmed kan utvecklas och förbättras.

- Vilka strategier väljer pedagoger och rektorer i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism?
- Vilka argument har pedagoger och rektorer för att styrka sitt val av strategi i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism?

För att få svar på dessa frågor genomfördes en kvalitativ undersökning bland fyra rektorer och fyra pedagoger för att få fram deras val av strategier och argumenten för dem.

Enligt lag ska skolor arbeta förebyggande mot främlingsfientlighet och rasism. Trots det finns det ingen kursplan eller riktad handlingsplan som skolor har att följa. Skolor får själva utforma sin handlingsplan, vilket leder till olika kvalitet på olika skolor. Hur väljer skolor att arbeta förebyggande? Vad anser de vara framgångsrika strategier?

Respondenterna har i undersökningen presenterat strategier som de anser vara framgångsrika samt argument för dem. Strategierna baseras på erfarenhet, skolans praxis, vetenskapliga modeller samt värderingar. Detta tyder på att de har goda argument för val av strategi.

Sökord: förebyggande arbete, främlingsfientlighet, rasism, grundskola, intervju, kvalitativ studie

---

Postadress	Gatuadress	Telefon	Fax
Högskolan för lärande och kommunikation (HLK) Box 1026 551 11 JÖNKÖPING	Gjuterigatan 5	036-101000	036162585

Innehåll

1	INLEDNING	1
2	BAKGRUND.....	2
2.1	Definition av begrepp	2
	Rasism	2
	Främlingsfientlighet	2
	Förebyggande arbete	2
	Strategier	2
2.2	Lagar och styrdokument	3
2.3	Strategier i det förebyggande arbetet	3
	Skolans arbetssätt	3
	Pedagogers tillvägagångssätt i det förebyggande arbetet	5
	Från makro till mikrosystem	7
3	SYFTE MED FRÅGESTÄLLNINGAR	9
4	METOD.....	10
4.1	Vetenskaplig ansats	10
4.2	Val av metod	10
4.3	Urval	11
4.4	Genomförande	11
4.5	Bearbetning	11
4.6	Reliabilitet och validitet	12
4.7	Etik	13
5	RESULTAT.....	14

5.1	Strategier samt argument för val av strategi som pedagoger och rektorer väljer i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism	14
5.1.1	Strategier på individnivå	14
5.1.2	Strategier på organisationsnivå	18
5.1.3	Strategier på samhällsnivå	24
5.2	Analys av resultat	25
6	DISKUSSION	28
6.1	Diskussion av pedagogers och rektorers val av strategier	28
6.2	Metoddiskussion	32
6.3	Fortsatt forskning	33
7	REFERENSER.....	34

FIGURFÖRTECKNING

Figur 1:	Bronfenbrenners ekologiska modell	10
Figur 2:	Praxistriangeln	14

BILAGA

I Inledning

”Rasism är inte bra, det är till och med korkat.” (L2) Så här klockrent uttrycker sig en respondent i vår undersökning. Som blivande lärare med inriktning mot fritidshem och fritidsverksamhet kommer vi i vårt yrke att behöva kompetensen att bemöta främlingsfientliga uttryck och åsikter på ett professionellt sätt. Ämnet valde vi bland annat på grund av att vi tycker att det är viktigt att arbeta med dessa frågor i skolans tidigare år. Detta för att det är där barnen formas och grunden för deras identitet läggs. Om det i skolans tidigare år skapas en trygghet och en styrka i den enskilda individen skapar det förutsättningar för att stå emot kommande gruppträck och eventuella uppmaningar till kränkning från andra. Enligt skolverket (2006) ska skolan sträva efter att varje elev:

Respekterar andra människors egenvärde, tar avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling, samt medverkar till att bistå andra människor, kan leva sig in i och förstå andra människors situation och utvecklar en vilja att handla också med deras bästa för ögonen. (Skolverket, 2006, s. 8)

Vi har själva vid flera tillfällen erfarit främlingsfientliga tendenser under våra praktikperioder i utbildningen. Vid ett specifikt tillfälle under en diskussion med en elev i årskurs sex kom det fram att han inte ville börja på sin nya skola i årskurs sju, just på grund av att den var mångkulturell. Denna situation var som student svår att hantera i och med att eleven inte hade några argument för varför han ansåg detta, utan det enda han hade att säga var att ”de är äckliga”. Eleven syftade på de elever på den nya skolan med annan etnisk bakgrund än svensk. Trots påpekandet att han faktiskt har klasskamrater med annan etnisk bakgrund ansåg han ändå att klasskamraterna var ”normala” men att eleverna på den mångkulturella skolan var ”äckliga”. Detta tyder på att hans åsikt är en fördom då han generaliserar alla elever med annan etnisk bakgrund på den nya skolan. Vid frågan till en pedagog om vad skolan som eleven går på gör åt detta kom det fram att skolan visste om att en del av eleverna hade dessa åsikter. Trots detta var deras åtgärd att en helg om året mata eleverna med information om främlingsfientlighet och rasism. Vi frågar oss då om detta är en effektiv metod i och med att ovanstående exempel tydligt visar att åsikterna kvarstår hos vissa av eleverna. Vi tror att pedagoger måste bemöta främlingsfientlighet och rasism på skolan på ett annat sätt, nämligen att värderingen att alla är lika mycket värda ska genomsyra hela skolans verksamhet. Det förebyggande arbetet bör ske i skolan eftersom det är barnen idag som ska bilda morgondagens samhälle som vi önskar ska vara ett demokratiskt sådant. Vi ville därför undersöka vilka strategier och argument i det förebyggande arbetet som pedagoger och rektorer väljer och som de anser är effektiva.

2 Bakgrund

Bakgrunden inleds med definitioner av relevanta begrepp. Därefter följer lagar och styrdokument som stödjer det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Avslutningsvis beskrivs strategier som rekommenderas i det förebyggande arbetet.

2.1 Definition av begrepp

Rasism

Enligt kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet (SOU 1989:13) definieras rasism som en ideologi där det anses att det finns biologiska skillnader mellan folkgrupper och att den egna folkgruppen är överlägsen de andra. Inom rasismen anses också att den egna "rasen" har rätt till att förtrycka de andra lägre stående "raserna". Enligt Wigerfelt och Wigerfelt (2001) anser man också inom rasismen att utifrån utseende kan egenskaper tillsättas som är generella för alla inom "rasen".

Främlingsfientlighet

Främlingsfientlighet definieras av Wigerfelt och Wigerfelt (2001) som ett psykologiskt fenomen där ovilja eller rädsla riktas gentemot främlingar. Det kan vara svårt att skilja på rasism och främlingsfientlighet. Enligt Nationalencyklopedin (2009a) definieras främlingsfientlighet som ett synsätt där personen ifråga anser att olika kulturer ska leva på varsitt håll, och att en kultur kan vara högre stående än andra. Till skillnad från rasism är anledningen till att människor tar avstånd grundat på kulturen och inte på grund av fysiska skäl.

Förebyggande arbete

Vi definierar förebyggande arbete som ett medvetet och långsiktigt arbete som genomsyrar hela skolans verksamhet. Arbetet består av att påverka elevers och lärares attityder och värderingar så att de går hand i hand med skolans uppdrag, nämligen att värna om demokratin och att fostra eleverna till respekt för allas lika värde. En förebyggande åtgärd kan också fungera reparativt, men främsta syftet är att vara förebyggande.

Strategier

Strategi definierar vi som hur skolor väljer att utforma arbetet i samhället, organisationen, gruppen och individen. I detta sammanhang avses det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism.

2.2 Lagar och styrdokument

Skolor ska enligt lag jobba för att motverka all form av kränkande behandling där främlingsfientlighet och rasism ingår. Det finns många lagar och styrdokument som stödjer det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Här följer utdrag från skollagen, Läroplanen för det obligatoriska skolväsendet samt likabehandlingslagen. Enligt skollagen ska skolor motverka främlingsfientlighet och rasism. ”Aktivt motverka alla former av kränkande behandling såsom mobbning och rasistiska beteenden.” (Riksdagen, 1985:1100). Det är en lärares plikt att se till så att ingen elev utsätts för kränkande behandling, där kränkning på grund av etnisk tillhörighet ingår. ”Ingen skall i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder eller för annan kränkande behandling.” (Skolverket, 2006, s.3). Enligt Skolverket (2006) ska läraren tillsammans med övrig personal på skolan uppmärksamma, motverka och verka förebyggande mot främlingsfientlighet och rasism. Vilket innebär att det är av stor vikt att alla på skolan har kompetensen att hantera främlingsfientliga och rasistiska situationer.

Likabehandlingslagen som trädde i kraft första april 2006 kräver att alla skolor ska utforma en likabehandlingsplan. Det är rektors ansvar att en likabehandlingsplan finns på skolan. Skolor ska också ha en handlingsplan riktad mot kränkande behandling. Ett utdrag av Rimsten (2008) från lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever lyder: ”Lagen ställer krav på att verksamheterna bedriver ett målinriktat arbete för att motverka diskriminering, trakasserier eller annan kränkande behandling och att upprätta likabehandlingsplaner.” (s. 187). Därför är det viktigt att skolor, utöver likabehandlingsplaner, även bedriver ett långsiktigt och målinriktat arbete mot främlingsfientlighet och rasism.

2.3 Strategier i det förebyggande arbetet

Skolans arbetsätt

Det finns flera olika områden som skolan bör jobba på inom när det gäller det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. En viktig strategi är att en grupp av lärare bildas som har ett särskilt ansvar för arbetet mot främlingsfientlighet och rasism (Gillborn, 1995). Denna grupp ska arbeta för att implementera arbetet för övrig personal. Gillborn menar också att: “Without the support of the headteacher, any group that seeks to change the taken-for-granted assumptions of a teaching staff will face a difficult, if not impossible task.” (s.103). Epstein (1993) håller med om detta i och med att det är rektorn som har makten att tillsätta tiden som krävs för det förebyggande arbetet på skolan. Gillborn (1995) menar också att pedagoger aktivt bör arbeta för att engagera hela skolan för att kunna utföra detta arbete. Detta innefattar alla lärare, rektor, övrig skolpersonal, elever och föräldrar. Lärarförbundet (2006) anser att skolor behöver en speciell handlingsberedskap för att möta och förebygga rasism och främlingsfientlighet. De förespråkar ett gemensamt förhållningssätt, att all personal på skolan känner till de regler som finns och

att det finns en utbredd kunskap bland personalen gällande rasistiska uttryck. Det är även viktigt att eleverna känner till vad som gäller på skolan med vad som är tillåtet respektive inte tillåtet. Detta är något som Epstein (1993) också håller med om. Hon förespråkar också att för att få föräldrar att förstå det förebyggande arbetssättet är det viktigt att inkludera dem. Hon menar att en förändring av skolan är en komplicerad process som kräver ett engagemang från alla inom skolan.

Skolverket (2003) har i sin undersökning kommit fram till att ungefär hälften av landets skolor har arbetsplaner som rör frågor kring kränkning på grund av etnicitet. Trots detta framkommer det att 86 procent av eleverna uppger att de endast ett fåtal gånger har varit med om att undervisning bedrivits kring detta. De drar då slutsatsen att när främlingsfientlighet och rasism väl uppmärksammas så sker det endast tillfälligt. Raune (1993) anser att arbetet mot främlingsfientlighet och rasism ska vara en naturlig del av undervisningen och att det ska vara ett långsiktigt arbete, inte bara punktinsatser. Hon menar att det är bättre att ha kontinuitet i den vardagliga undervisningen, det ger mer effekt på lång sikt. Skolpersonal bör vara medveten om att detta arbete tar lång tid. Hon anser även att lärare på skolor behöver kompetensutveckling inom området främlingsfientlighet och rasism. Raune förespråkar fadderverksamhet som ett verktyg i att underlätta integrationen på skolor och att skapa kontakter. Enligt Gillborn (1995) är det viktigt att ha en handlingsplan för hur man ska arbeta förebyggande mot främlingsfientlighet och rasism. Handlingsplanen ska sträcka sig över hela skoldagen. Den är unik för varje skola och ska utformas efter skolans behov. Enligt Troyna (1993) ska skolor sträva efter att finna en handlingsplan med samstämmighet och kontinuitet i det pedagogiska, administrativa och etiska arbetet. Det är viktigt i det förebyggande arbetet att alla pedagoger är involverade i utformandet och implementerandet av arbetet. Annars finns det en risk att handlingsplanen inte får genomslagskraft. Detta är en svår uppgift då arbetet innebär en förening mellan människor som har olika värderingar och olika idéer om hur de vill utforma undervisningen. Epstein (1993) anser även hon att en handlingsplan är av stor vikt. Det ska ses som ett verktyg i arbetet mot främlingsfientlighet och inte som en åtgärd i sig. Gillborn (1995) menar att det är viktigt att de förebyggande strategierna övergriper alla ämnesområden. Det är först då de blir effektiva. "It is crucial, therefore, that antiracist developments extend into each area of the curriculum." (s.132). Epstein (1993) styrker detta då hon också menar att det är av stor vikt att det förebyggande arbetet genomsyrar hela läroplanen. Enligt Raundalen och Lorentzen (1996) har skolan en viktig roll i det förebyggande arbetet. De förespråkar ett genomtänkt, ämnesintegrerat och långsiktigt arbete. Det räcker alltså inte att ha endast en temadag per läsår om ämnet. Epstein (1993) anser att det inte räcker att bara agera vid en specifik händelse, utan förebyggande arbete måste också ske. Det är viktigt att pedagoger också tar till vara på tillfällena i skolan där frågor om rasism och främlingsfientlighet kommer på tal. Detta för att ta tag i situationen när den har hänt snarare än när det är för sent. Om inte detta sker kan det leda till att eleverna aldrig ifrågasätter diskriminering mot minoritetsgrupper, av den enkla anledning att de inte har blivit introducerade till tankarna kring detta. Vid en händelse där det förekommer rasistiska inslag är det viktigt att identifiera vilka faktorer som

ligger bakom för att sedan kunna utveckla passande strategier för att motverka främlingsfientlighet och rasism.

Olsson (2005) har utarbetat ett material i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Här följer några exempel på lektioner ur materialet. Efter att ha kommit överens om ett gemensamt förhållningsätt bland personalen anser Olsson att det är viktigt att de funderar över sin egen värdegrund och var de står i frågor om främlingsfientlighet och rasism. En strategi kan vara att genomföra gruppövningar med personalen där de får reflektera över frågor, som till exempel vilka värderingar de står för, vad de anser är anledningen till varför en person får rasistiska värderingar. En annan strategi går ut på att personalen ska utveckla sitt förhållningssätt gentemot föräldrar. Detta är något som Troyna (1993) också håller med om. Olsson (2005) menar att det är viktigt att bemöta alla föräldrar, även fast de har ett annat ursprung och talar ett annat språk. Det är också viktigt att pedagogerna informerar föräldrarna om hur skolan arbetar i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. En strategi kan vara att samla föräldrarna i ett möte där personalen går igenom hur arbetet går till samt informerar om sådant som kan hjälpa föräldrarna att själva upptäcka främlingsfientliga tendenser hos sina barn. I arbetet med eleverna anser Olsson att skolpersonal kontinuerligt ska jobba med elevernas värderingar och attityder. Detta kan göras genom exempelvis forumteater där eleverna får lära sig att förhindra och motverka förtryck. Forumteater går ut på att några av eleverna får öva in och spela upp en situation som innehåller ett eller flera dilemman. Efteråt förs diskussion med eleverna om huruvida situationen skulle kunna hända i verkligheten. Sedan ska eleverna spela upp den igen, denna gång får publiken avbryta där de anser att karaktärerna i situationen skulle ha agerat annorlunda. Den som avbryter tar då karaktärens roll och visar hur han/hon tycker att karaktären skulle ha agerat. Avslutningsvis förs en diskussion om hur eleverna upplevde att vara förtryckare respektive den som blir förtryckt, pedagogen försöker också relatera situationen till verkligheten.

Pedagogers tillvägagångssätt i det förebyggande arbetet

Det är nödvändigt att arbeta på både ett kognitivt och känslomässigt plan, menar Epstein (1993). Detta för att kunna utforma ett effektivt förebyggande arbete mot främlingsfientlighet och rasism. Men det räcker inte med detta för att eleverna ska bli antirasister, utan det krävs också att skolpersonal fångar upp informella tillfällen där tankar kring rasism uppkommer. Hon menar också att pedagogerna bör börja på den nivå som eleverna befinner sig, och använda sig av ojämlikheter som de själva har upplevt. Det kan till exempel vara baserat på kön, klass, sexuell läggning, etnisk ursprung eller ålder. Epstein anser att dessa faktorer är viktiga i det förebyggande arbetet, men särskilt viktigt för skolor med många vita elever. Trots detta är den mesta undervisningen utformad för mångkulturella skolor.

I sin studie kom Epstein (1993) fram till att även barn under sju års ålder kan förstå svåra ämnen som rasism och reflektera över sina egna känslor och reaktioner så länge som de får uppmuntran, stöttning och

möjlighet till reflektion. Förutsättningen för reflektion är att klassrumsklimatet är av demokratiskt och öppen karaktär. Ett sådant klimat uppnås endast om skolan har genomgått en process där personalen noga har tänkt igenom val av struktur och praktisk tillämpning i klassrummet. Denna process kan dessutom vara smärtsam och ta väldigt lång tid. Epstein menar att den mest effektiva metoden för att formatera en miljö som tillåter diskussioner kring ämnen som har med rasism att göra är att utveckla ett förtroende och en trygghet bland barnen och mellan barn och lärare. På så sätt hjälper skolpersonalen barnen att handskas med rasistiska tankar då de får friheten att kunna uttrycka sina känslor. Arbetet blir dessutom mer effektivt om elevernas jämlika sätter sig emot deras främlingsfientliga åsikter. Lärarförbundet (2006) anser också att det förebyggande arbetet måste börja i tid, redan i 10-12-årsåldern, eftersom många unga rekryteras tidigt genom bland annat nynazistisk musik. Skolverket (2003) anser också att det finns fördelar att börja det förebyggande arbetet mot kränkande behandling, där även förebyggande arbete mot främlingsfientlighet ingår, så tidigt som i förskolan. Detta motiverar de med att ju tidigare skolan börjar med barnen desto större effekt får det.

Epstein (1993) tar upp ett exempel på en antirasistisk förändring på en skola där hon bytt ut ljushyade dockor till mörkhyade dockor. På så vis kan pedagogen enkelt göra en symbolisk och synlig gest och samtidigt få fram budskapet att alla är lika mycket värda till föräldrar, lärare och barn. Detta anser även Sjöwall (1994) vara en bra strategi. En annan strategi Epstein (1993) tar upp är att barnen fick läsa böcker under sin engelskaundervisning och sedan skriva bokrecensioner. När frågor kring etnicitet uppkom i böckerna fördes diskussioner kring det. Det ledde bland annat till att eleverna ifrågasatte varför det inte fanns så många författare som var mörkhyade, samt att det fanns få mörkhyade karaktärer i böckerna. Genom detta utforskade eleverna sina känslor och ifrågasatte varandras fördomar. Detta är en strategi som Raundalen och Lorentzen (1996) också förespråkar eftersom barnen då får utveckla sin förmåga att identifiera sig med barn ifrån andra kulturer. De betonar också att det är viktigt att lyfta fram de drag som är lika mellan olika kulturer.

En svårighet i det förebyggande arbetet som Gillborn (1995) kom fram till i sin studie är att när detta arbete har introducerats i skolan kan minoritetsgrupperna bland eleverna felaktigt anklaga lärare och andra elever för att vara rasister. De använder då kunskapen om att de har rättigheter som ett medel för att utöva makt i klassrummet. Denna svårighet visade sig vara väldigt svår för pedagogerna att hantera. Epstein (1993) påpekar att den förebyggande undervisningen ofta får för mycket fokus på undervisning om andra kulturer. Detta kan leda till att eleverna får en uppfattning om att kulturer är statiska och inte förändras över tid, vilket inte stämmer. Undervisningen kan då bidra till att de får fördomar om andra kulturer.

Sjöwall (1994) anser också att det är viktigt i det förebyggande arbetet att pedagogerna funderar över sitt eget förhållningssätt. Att som pedagog föra en öppen diskussion om egna erfarenheter leder till en långsiktig utveckling av det egna förhållningssätt. Temadagar mot rasism kan användas som att aktualisera frågan,

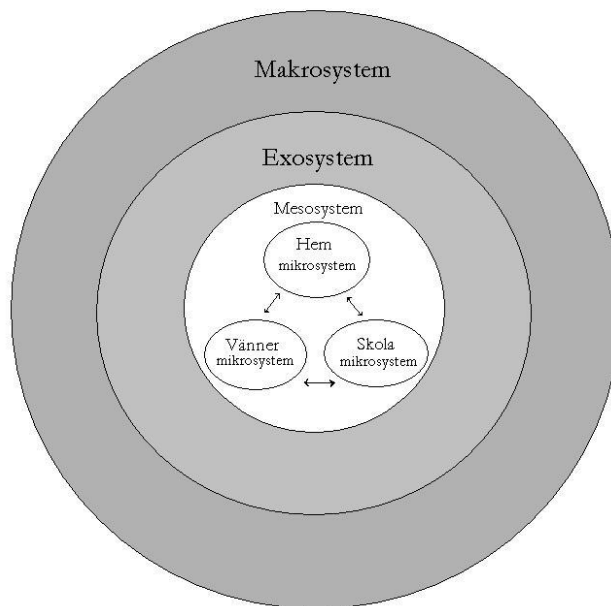
men det är det dagliga pedagogiska arbetet som ger mest effekt. Sjöwall menar att det är viktigt att man för barnen förklarar att vi är olika, men lika mycket värda. Därför är det viktigt att inte låtsas som att alla är lika. Att blunda för uppenbara skillnader kan uppfattas som att olikheterna är något att skämmas över. Det är lätt att dra slutsatsen att för en invandrare är det bästa att han/hon strävar efter att anamma den svenska kulturen så mycket som möjligt.

Man bör ha ett socialkonstruktivistiskt synsätt på barns utveckling och lärande som utgångspunkt i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism, menar Epstein (1993). Ett socialkonstruktivistiskt synsätt innebär att barnets utveckling sker i samverkan med vuxna, äldre barn samt i kulturen (Von Tetzchner, 2005). Enligt Von Tetzchner anser Vygotskij att i det socialkonstruktivistiska synsättet lär sig barnen att lösa problem genom att samverka tillsammans med andra människor. Området mellan det som barnen behärskar själva och det som de behärskar med hjälp och stöttning av någon vuxen eller äldre barn kallas den proximala utvecklingszonen, och det är där lärandet sker. Epstein (1993) menar att för att barnen ska förstå nya koncept i det förebyggande arbetet behöver de enklare förklaringar och mer stöttning och efter hand som deras förståelse växer blir de mer och mer självständiga. Hon beskriver det förebyggande arbetssättet ur ett socialkonstruktivistiskt synsätt. ”I have proposed that social constructionist interpretations of child development provide a more promising groundwork for developing effective anti-racist pedagogies.” (s.107). I det socialkonstruktivistiska arbetssättet handlar det om att ha ett demokratiskt klassrumsklimat, med arbetsformer som innefattar samarbete mellan elever, som till exempel grupparbeten. Med detta synsätt tror man också att yngre barn kan förstå och reflektera över sociala frågor som rasism och främlingsfientlighet, så länge de får stöttning. Lärarna ska och kan inte heller ha ett neutralt förhållningssätt till rasism utan måste ta tag i situationer med främlingsfientliga inslag när de uppstår.

Från makro till mikrosystem

Epstein (1993) menar att varje analys av en individuell situation måste ske på både mikronivå och makronivå. Politik på nationell nivå anser Epstein ha stor inverkan på hur hög prioritet det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism får i skolorna. Hon menar också att det finns både interna och externa påtryckningar på skolor i det förebyggande förändringsarbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Läroplanernas utformande påverkas av politiska krafter (makronivå). Det i sin tur påverkar skolans arbetssätt på mikronivå. Enligt Nationalencyklopedin (2009b) var Bronfenbrenner en rysk-amerikansk psykolog som studerade barns utveckling i familjen och i olika kulturer. I hans studier framkommer vilken effekt skola och samhälle har på barns utveckling. Enligt Von Tetzchner (2005) utvecklade Bronfenbrenner 1979 sin ekologiska modell bestående av fyra olika system av barns miljö. De olika systemen i modellen, makro, exo, meso och mikro påverkar varandra. Mikrosystemet består av barnets hem, vänner och skola. Mesosystemet innefattar när två eller fler mikrosystem samverkar med varandra, exempelvis skola och hem. Exosystemet omfattar det som barnet själv inte deltar i, men som har betydelse för hur familjen fungerar, till exempel föräldrarnas arbete och avlägsna släktingar. Makrosystemet är det system som består av sam-

hället, exempelvis regeringen som innefattas av samhällets lagar och värderingar. Makrosystemet påverkar i sin tur de andra systemen.

Figur 1: Bronfenbrenners ekologiska modell (Von Tetzchner, 2005, s.19)

Eftersom makrosystemet, samhället, påverkar det enskilda barnet är det viktigt att ha genomtänkta strategier även där. Enligt Raundalen och Lorentzen (1996) är rasism ett allvarligt samhällsproblem. Wahlgren (Läraryrket, 2006) är verksam på brottsförebyggande centrum i Värmland där det arbetas mycket med frågor rörande rasism och främlingsfientlighet. Han anser att samarbete mellan samhälle och skolor är av stor vikt i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. ”När det gäller att bekämpa nazism, rasism och främlingsfientlighet är det viktigt att ha ett brett samarbete i hela samhället. Har vi inte det är våra chanser att lyckas små. Skolan kan inte ensam ta ansvaret.” (Läraryrket, 2006, s.19). Wahlgren berättar att för att nå ungdomarna bedrivs ett samarbete mellan brottsförebyggande centrum och idrottsföreningar, bibliotek och kyrkan. En annan strategi i det förebyggande arbetet är att utbilda bland annat lärare, föräldrar, poliser och fackligt aktiva. Lärarna som utbildas bygger sedan upp ett nätverk på sina skolor. Dessa lärare har ett speciellt ansvar i dessa frågor då de fått en bredare kompetens. Något arbetet mynnat ut i är att det har blivit svårare för nynazistiska grupperingar att rekrytera ungdomar. Det beror på att de vuxna runt omkring har blivit uppmärksammade på problemen och tagit tag i dem. Läraryrket (2006) anser att ett utökat och nära samarbete mellan skola och samhälle, exempelvis fritidsgårdar och socialtjänst, gynnar arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. I en undersökning som Skolverket (2003) genomfört kom det fram att var fjärde elev i Sverige med utländsk bakgrund någon gång har känt sig etniskt kränkt. Skolverket pekar på att något som är viktigt i arbetet mot kränkande behandling är att rektorn får stöd från lokala politiker och kommunala chefer.

3 Syfte med frågeställningar

Undersökningen handlar om att förstå pedagogers och rektors argument för de strategier som de väljer i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism i grundskolans tidigare år. Syftet är att bättre förstå argumenten och hur skolans arbete därmed kan utvecklas och förbättras.

- Vilka strategier väljer pedagoger och rektorer i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism?
- Vilka argument har pedagoger och rektorer för att styrka sitt val av strategi i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism?

4 Metod

Metodkapitlet inleds med undersökningens vetenskapliga ansats. Vidare följer en beskrivning av undersökningens tillvägagångssätt vilket innefattar val av metod, urval, genomförande, bearbetning, tillförlitlighet och trovärdighet samt etik.

4.1 Vetenskaplig ansats

Den vetenskapliga ansats som har använts i denna undersökning tillhör en tolkande tradition. Tolkningen innebär texter tolkas som en helhet utifrån respondentens utsagor (Hartman, 2004). Enligt Kvale (2008) utförs tolkningen genom att inleda med att tolka textens helhet och därefter textens enskilda delar, sedan tolkas texten i dess helhet igen och därefter de enskilda delarna tills en slutsats kan dras. Detta passar som utgångspunkt i tolkningsprocessen av intervjuerna i och med att tolkningen sker utefter respondenternas värld och tolkning. I undersökningen utförs ett försök till att tolka den tillvaro som respondenterna själva beskriver.

4.2 Val av metod

Som metod har kvalitativa intervjuer med pedagoger och rektorer inom grundskolans tidigare år genomförts. Anledningen till att kvalitativa intervjuer valts som metodform är som Kvale (2008) beskriver att syftet med den kvalitativa intervjun är att förstå respondenternas tillvaro. Den kvalitativa intervjun söker mening i det respondenten säger och sedan tolkar intervjuaren det som sägs. I en kvalitativ intervju skapas möjligheten för respondenten att ge utvecklande svar. Det ges också möjlighet för intervjuaren att ställa följdfrågor vilket leder till ett bredare material. Det är den form av kvalitativ intervju som Bryman (2006) väljer att kalla semi-strukturerad intervju som har använts i undersökningen. Intresset i semi-strukturerade intervjuer är riktat mot den intervjuades åsikter. Under en semi-strukturerad intervju finns en intervjuguide där det är tillåtet för intervjuaren att avvika från frågorna, alltså ändra ordningen och ställa följdfrågor. Fokus i intervjun läggs på de svar som anses vara intressanta som sedan byggs vidare på. Vid utformningen av intervjufrågorna undveks, som Bryman tipsar om, att inte använda ledande frågor samt att formulera dem på ett sätt som skulle ge öppna svar. Kvale (2008) beskriver olika typer av intervjufrågor. De frågor som har använts i undersökningen är inledande frågor, tolkande frågor, uppföljningsfrågor samt sonderande frågor. En inledande fråga innebär att frågorna som ställs ger spontana och uttömmande svar. Tolkande frågor är när intervjuaren formulerar om ett svar för att förtydliga det som respondenten har sagt. Uppföljningsfrågor innebär att intervjuaren ber respondenten att utveckla sitt svar. Sonderande frågor är en uppföljning och fördjupning av ett svar som har givits på en tidigare fråga. Respondenterna ges då möjligheten att svara mer detaljerat.

4.3 Urval

Som Bell (2006) uttrycker sig bör undersökaren alltid sträva efter att få ett så relevant urval som möjligt. Därför valdes fyra rektorer samt fyra pedagoger på fem olika skolor ut för intervju eftersom det var undersökningens syfte att få fram argument för val av strategi i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism i grundskolans tidigare år. Vid valet av skolor för undersökningen granskades deras lika-behandlingsplaner för att få en bild av hur prioriterat det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism var på skolan. Det fanns även en tanke bakom valet av att sprida ut intervjuerna rent geografiskt. En av skolorna i undersökningen bestod i stor grad av etniska svenskar, två skolor var mångkulturella och två skolor hade elever med annan etnisk bakgrund, men de var i minoritet. Det är främst i grundskolans tidigare år som det förebyggande arbetet sker, och därför föll valet på de åldrarna. Pedagogerna har valts för att få fram argumenten för framgångsrika strategier i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism i den pedagogiska miljön. Anledningen till att rektorer valts ut för intervjuer var på grund av att det var intressant att höra deras synpunkter, eftersom det är de som har det övergripande ansvaret samt för eventuell kompetensutveckling för pedagogerna. Rektorer har också en bredare inblick på hur samarbetet med samhället ser ut.

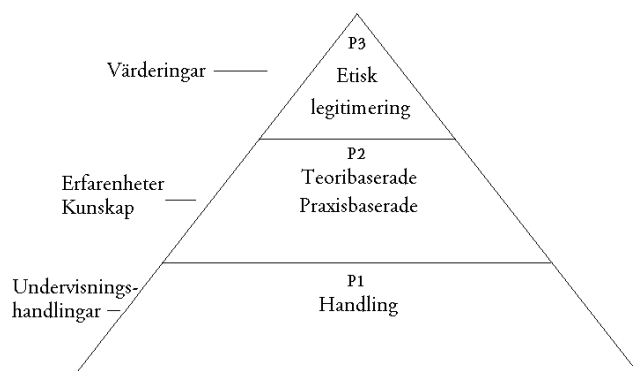
4.4 Genomförande

Kontakt med respondenterna togs genom telefon och mail. För att kontrollera att intervjufrågorna uppfattades rätt av respondenterna samt för att få känna på rollen som intervjuare genomfördes en pilotintervju. Intervjuguiden godkändes och de resterande intervjuerna kunde genomföras. Enligt Bryman (2006) vinner undersökaren på att spela in intervjuerna eftersom man då inte blir distraherad av att känna sig tvungen att anteckna samtidigt som man intervjuar. Intervjun genomfördes i en avskild miljö, detta för att respondenten inte skulle avbrytas och känna att han/hon kunde uttrycka sig fritt utan störmoment.

4.5 Bearbetning

I kategoriseringen och tolkningen av materialet användes Bronfenbrenners ekologiska modell (se figur 1). Modellen passar som analysmetod i denna undersökning då den belyser hur barnet påverkas av omgivningen, från mikrosystem till makrosystem. Då systemen speglar det som sker på olika nivåer ledde tolkningen och kategoriseringen av respondenternas strategier till följande indelning av kategorier; individnivå, organisationsnivå och samhällsnivå. På individnivå hamnar de strategier som sker mellan lärare och elev och mellan elev och elev. På organisationsnivå hamnar de strategier som skolledningen infört som arbetsätt på skolan. På samhällsnivå hamnar de strategier som sker mellan skola och organisationer och instanser. I letandet efter fler kategorier i undersökningens material hittades inga ytterligare sådana. Detta för att få en överblick och underlätta bearbetningen av materialet. Lauvås och Handals (2001) praxistriangel (se figur 2) användes i analysen och sorteringen av intervjumaterialet. Anledningen till att denna modell har använts är för att det fanns ett syfte med att undersöka om respondenterna agerar utifrån egna tankar eller utifrån direktiv ovanifrån. Att utforma strategier som motiveras av respondenterna själva anses som mer

professionellt, istället för att agera utan någon tanke bakom. Utefter triangeln organiserades pedagogernas argument efter varför de valt sina strategier. I den fanns två nivåer som argumenten hamnade på, P2 och P3-nivå. På P2-nivå hamnade de argument som grundats på skolans praxis och vetenskapliga teorier, och som av oss som författare därför valde att kallas för praxisnivån. Pedagogers erfarenhetsbaserade argument placerades också där. På P3-nivå hamnade de argument som baserats på värderingar, det man tyckte var effektivt på grund av etiska skäl. Denna nivå gav vi som författare namnet etiknivå. Utefter det presenterades vilka argument för val av strategier som rektorer och pedagoger valt att arbeta efter. Det finns också en P1-nivå där själva undervisningshandlingarna hamnade som vi som författare valde att kalla handlingsnivån. Den beskriver inte tankarna bakom handlingarna utan det sker på de övre nivåerna. För att öka trovärdigheten i resultatet gavs respondenternas citat numreringar. Lärarnas citat har fått numreringen L1-L4, rektorernas R1-R4. Genom att markera varje kategori med hjälp av olika färger i bakgrundstexten kunde vilken forskning som stöttar varje kategori urskiljas. Utefter det analyserades undersökningens resultat. Slutligen genomfördes en diskussion kring kategorierna som framkom i undersökningen, metoddiskussion samt förslag på fortsatt forskning.

Figur 2: Praxistriangeln (Lauvås & Handal, 2001)

4.6 Reliabilitet och validitet

En reflektion kring undersökningens validitet samt reliabilitet är enligt Thurén (2007) viktigt. Validitet innebär att undersökaren granskar om materialet som har framkommit stämmer överens med det man ville undersöka. Enligt Bell (2006) är analysen för undersökningens reliabilitet till för att se om den information som kommit fram är tillförlitlig. Intervjufrågorna till denna undersökning är utformade på ett sådant sätt att de inte ska vara ledande utan öppna och ge möjlighet för respondenten att ge sin åsikt. En svaghet i undersökningen är att när intervjuaren tillåter spontana frågor finns risken att de inte formuleras på ett korrekt sätt. Intervjufrågorna är även utformade på ett sådant sätt så de leder fram till ett relevant material

för undersökningens syfte. I denna undersökning är validiteten hög då syfte och frågeställningar löper som en röd tråd genom bakgrund, metod, resultat och diskussion. Vilket gör att undersökningens utformande är relevant i förhållande till syftet med undersökningen. Undersökningen får trovärdighet då respondenterna som valts ut är rektorer och pedagoger som har erfarenheter av att arbeta inom skolan med frågor rörande främlingsfientlighet och rasism. Undersökningen har reliabilitet då skolorna som respondenterna har som arbetsplats har en utarbetad likabehandlingsplan. Undersökningens trovärdighet ökar då citaten i resultatet nummerats, vilket gör det möjligt för läsaren att se att citaten kommer från olika respondenter.

4.7 Etik

Som Kvale (2008) påpekar är det viktigt att intervjuaren innan undersökningen genomförs ser över de etiska dilemman som kan uppstå under intervjuerna. Innan undersökningen genomfördes reflekterades det över att respondenterna eventuellt kunde känna sig satta i en obekväm sits. Detta eftersom det finns en risk att respondenterna kände att undersökningens syfte var att sätta dit dem genom att se om de genomförde det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism eller ej. Denna reflektion genomfördes på grund av att det är oetiskt att undersöka om respondenterna genomför sitt jobb på ett professionellt sätt eller inte. Därför förutsattes under undersökningen att respondenterna genomför sitt arbete på ett professionellt sätt. Kvale anser också att respondenterna ska informeras om undersökningens syfte samt hållas anonyma av etiska skäl, vilket även skedde i denna undersökning.

5 Resultat

Resultatkapitlet behandlar de strategier samt argument som framkommit ur respondenternas utsagor. Det som framgår i resultattexten är endast respondenternas åsikter. Dessa har kategoriserats under nivåerna individnivå, organisationsnivå och samhällsnivå utifrån Bronfenbrenners ekologiska modell (se figur 1). Avslutningsvis analyseras resultatet ställd mot bakgrunden.

5.1 Strategier samt argument för val av strategi som pedagoger och rektorer väljer i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism

5.1.1 Strategier på individnivå

Under kategorin individnivå har vi funnit sju olika strategier som respondenterna beskrivit. Vilka är livskunskap, diskussioner med elever, kulturkunskap, information om vad som är rätt och fel, stärka invandrarelevans status genom IT, pedagogers förhållningssätt gentemot eleverna samt genom att skapa ett bra klimat på skolan. Detta är strategier som sker mellan lärare och elev eller mellan elev och elev.

Livskunskap

En strategi som respondenterna använder sig av i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism är att ha ett schemalagt värdegrundsarbete, som skolorna väljer att kalla för livskunskap eller EQ-undervisning. Argumenten respondenterna använder för livskunskap hamnar på etiknivå (P3) då det handlar om att man tycker det är viktigt för att eleverna utvecklas socialt. Respondenterna anser att gruppövningar leder till att eleverna kommer varandra närmre, alla blir sedda och man jobbar ihop gruppen. Det framkom också att livskunskap påverkar hela förhållningssättet bland både elever och lärare. De påpekar en motivering på praxisnivå (P2) då de menar att de har erfarenhet att det fungerar som strategi att man med värderingsövningar ökar elevernas empati mot varandra. Varför detta är viktigt motiveras med att:

Ja det är ju självklart att alla ska känna att de är trygga, alla ska känna att de är lika mycket värda, alla ska kunna växa i sig själva och känna att jag är en bra person var jag än kommer ifrån och hur jag ser ut och vad du vill så ska de ju kunna känna att men jag är ju ändå lika värdefull. Det är väl ett viktigt mål för oss alla som jobbar med barn tycker jag. (L3)

Ett annat argument hamnar på praxisnivå (P2) då användandet av livskunskap motiveras med att pedagogerna har fått det ålagt på sig genom att det i läroplanerna står att de måste arbeta mot kränkande behandling. Därför har de livskunskap som ett verktyg i detta arbete.

Vidare framkom en annan syn på livskunskap som hamnar på praxisnivå (P2), nämligen att undervisningen bör sträcka sig över hela skoldagen och ingå i alla ämnen. De har erfårit att livskunskap är något som sker hela tiden och är något som skolan egentligen arbetar med dagligen i samtal med barnen. Den synen på livskunskap innebär att det inte ska vara schemalagt utan ska ingå i alla ämnen. Respondenterna anser att livskunskap är ett ämne som är svårt att sätta fingret på vad det ska innehålla i och med att det inte finns någon kursplan. Det är lätt att innehållet anpassas utefter vad läraren som håller i undervisningen anser är viktigt att ta upp.

Diskussioner med elever

En strategi som framkom i vår undersökning var att det är viktigt att ta upp frågor som rör främlingsfientlighet och rasism i vardagen. I korridoren, i klassrummet eller var än det skapas ett tillfälle eller kommer på tal. Respondenternas motiveringar hamnar på praxisnivå (P2). De anser att vuxna kan påverka eleverna och säger att det är bra att diskutera i klassrummet om hur man ska bete sig mot varandra och vilka konsekvenser det kan leda till om de beter sig på ett visst sätt. De påpekar dock att det inte är säkert att eleverna tar med sig det sen ut på rasten. Det framkommer också att de anser att det är viktigt att tydligt markera för eleverna vad som inte accepteras. Det viktigaste är att stanna och prata med eleverna eftersom att det då byggs upp en god relation. Det är av yttersta vikt i och med att eleverna då känner sig trygga och vågar ta upp med pedagogen om det skulle vara något de vill prata om. Respondenterna påpekar att de tar diskussioner som rör värdegrundsfrågor med eleverna varje dag.

Vi sjunger, vi läser om det och egentligen pratar varje dag om att alla är lika mycket värda. (L3)

De påpekar att det kan förekomma rasistiska uttryck mellan eleverna och att det då är viktigt att direkt möta dem med frågor som ”Vad menar du med det du säger?”. Det är viktigt att då upplysa eleverna om att alla är lika mycket värda och att elever med ett annat ursprung inte ska behandlas på ett annat sätt. I undersökningen framkommer det att respondenterna anser att det är de vardagliga diskussionerna kring kränkande behandling som är de mest effektiva. Detta eftersom konflikten då blir löst direkt och ger signalen till eleverna runt omkring att det inte är okej att kränka någon annan.

En annan syn på diskussioner med elever som hamnar på praxisnivå (P2) är att respondenterna anser att man inte ska ta de diskussioner som rör främlingsfientlighet och rasism i korridoren på skolan. Det motiveras med att det lätt leder till bråk och att eleven påverkas av elever runt omkring.

En elev som har rasistiska åsikter eller visar ett rasistiskt beteende på ett eller annat sätt kan aldrig ställas i en korridor och säga att ”Jaha, ja så säger du, det har jag inte tänkt på” det går inte, för då viker man ner sig. (L2)

Istället ska man som pedagog ta sådana diskussioner i enrum och helst med fler pedagoger närvarande. Detta på grund av att det inte efteråt ska finnas några tveksamheter om vad som har sagts och vad som har hänt. Det blir också en lugnare miljö. Eleven får då förklara i lugn och ro hur han eller hon resonerar och pedagogen kan förklara sina resonemang och vad som är tillåtet på skolan och i samhället. Samtidigt framkommer det i vår undersökning att det inte är en bra strategi att sitta och ta en diskussion med en elev i enrum tillsammans med flera pedagoger. Motiveringen hamnar på etiknivå (P3) då det grundas på etiska skäl. Respondenterna anser att pedagogerna då får en maktposition och eleven hamnar i underläge. Istället förespråkas det att en vuxen och en elev sitter ner och samtalar.

Kulturkunskap

Respondenterna anser att en bra strategi för att motverka främlingsfientlighet och rasism är att utöka kunskapen om andra kulturer hos både lärare och elever. På en skola sker detta genom att nästan alla lärare på skolan genomgår en kurs där de lär sig undervisa i svenska som andra språk. I den kursen ingår också hur pedagoger bör bemöta andra kulturer och information om vad som kännetecknar kulturerna. Elever som har ett annat ursprung får berätta om sitt hemland för de andra eleverna i klassrummet. De bjuder också dit barnens föräldrar för att berätta om sin kultur och religion. Respondenternas motiveringar hamnar på praxisnivå (P2) eftersom det tillhör skolans praxis. Genom att elever som har ett annat ursprung får berätta om sitt hemland ökar kulturkunskapen också hos de andra barnen. De anser att genom att eleverna får berätta om sin egen kultur eller religion växer de i sig själva i och med att de märker ett intresse från sina kamrater. Detta motiveras också med att eleverna då får lära sig att alla är lika mycket värda oavsett vart de kommer ifrån.

Ett bra sätt är att barnen får berätta om sin religion att man uppmärksammar att allt är lika viktigt och vad man tror, du får själv bestämma vad du tror, men det är ingen som är bättre än någon annan. (L3)

Eleverna lär sig också att alla religioner och kulturer är lika viktiga och att de själva får bestämma vad de följer och tror på, men det finns ingen kultur eller religion som är bättre än någon annan. En motivering är att respondenterna har valt att arbeta med att öka kulturkunskap hos elever på grund av att de har erfarenhet att det fungerar.

Information om vad som är rätt och fel

Respondenterna anser att en angelägen strategi är att upplysa barnen om vad som är tillåtet på skolan och i samhället vad gäller främlingsfientlighet och rasism. Det kan vara information om till exempel vilka symboler som inte är tillåtna. Motiveringarna till denna strategi hamnar på praxisnivå (P2) då det handlar om hur skolan väljer att arbeta. Respondenterna anser att detta är en viktig strategi på grund av att det är vik-

tigt att skolor är tydliga och drar gränser för vad som är tillåtet respektive inte tillåtet. Om eleverna bär otillåtna symboler måste de vara beredda på att kunna motivera varför de har den och vad den betyder.

Yttrandefrihet är ju en rättighet men också faktiskt en skyldighet. (L2)

Det handlar också om att det är viktigt att arbeta med att stärka de andra elevernas röster för att de eleverna ska kunna stå upp för och bemöta främlingsfientlighet om det uppkommer när lärarna inte är på plats.

Stärka invandrarelevers status genom IT

En strategi som respondenterna använder sig av i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism är att stärka invandrarelevers status genom IT. Eleverna får göra så kallade digitala berättelser där de berättar något från deras liv som presenteras i digital form, exempelvis en kort film. Detta ligger schemalagt på elevernas svenska som andra språk undervisning.

45 procent av våra elever har annan etnisk bakgrund än svensk och då har vi gjort så att de eleverna som har annan etnisk bakgrund jobbar med datorer och de ska vara förändringsagenterna i vårt IT-arbete. På så sätt ska de få en högre status inför de andra eleverna och samtidigt lära sig språk givetvis. (R3)

Motiven till denna strategi hamnar på praxisnivå (P2) då det tillhör skolans arbetssätt och motiveras med att IT tillhör elevernas värld och att det fyller en stor vikt i deras liv. De elever med annan etnisk bakgrund ska förändra skolans IT-arbete och målet är att de på så vis ska få högre status inför de andra eleverna på skolan. Samtidigt som målet är att eleverna ska tillägna sig språk.

Pedagogers förhållningssätt gentemot eleverna

Respondenterna anser att en viktig strategi för pedagoger är att fundera över, gällande det förebyggande arbetet, hur de själva ser på varandra som människor. Att se över vad pedagogerna själva har i sin ryggsäck och hur de förhåller sig till varandra är även det angeläget. Det är alltså viktigt att som pedagog se över sin egen grundinställning till människovärdet när man arbetar med de här frågorna. Respondenterna har märkt att de vuxnas attityd till värdegrunden speglar sig i hur barnen förhåller sig. De pekar på att det är viktigt att skolan har en samsyn vad gäller förhållningssättet vuxna gentemot barn. Detta för att skolan utöver kunskapsuppdraget även har ett värdegrundsuppdrag. Respondenterna berättar att de har som strategi i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism ett synsätt, att man som vuxen är tydlig med vad som accepteras i skolan. Respondenternas motiveringar hamnar på etiknivå (P3) då det är en värdegrundsfråga. Anledningen till att de anser att det är viktigt med att ha ett synsätt kring detta är för att det tillhör värdegrunden och det är därför viktigt att som vuxen se över hur man själv väljer att se på dessa

frågor. De anser även att man som vuxen ska vara en tydlig förebild gentemot eleverna både i klassrummet och ute på raster. Att som vuxen vara en god förebild skapar en trygghet bland eleverna.

Men i övrigt så handlar det ju om hur vi förhåller oss till varandra och så att man inte kränker barn eller kränker barns värdegrund. (L4)

Anledningen till att man som pedagog måste se över sin grundinställning till människovärdet är att vi vuxna alltid är förebilder gentemot barnen och att vi där har ett ansvar att förmedla sunda värderingar. Personalen på skolan måste även se människan bakom de rasistiska åsikterna och inte uppmärksamma dem genom att bara anmärka på åsikterna.

Skapa bra klimat på skolan

Respondenterna arbetar mycket i det förebyggande arbetet med att stärka rösterna hos de elever som inte hyser främlingsfientliga åsikter genom att ge dem argument och kunskap för att ifrågasätta dessa åsikter och beteenden. De anser att det är viktigt att arbeta med att skapa ett bra klassrumsklimat och ett bra klimat på hela skolan. Respondenternas motiveringar hamnar på etiknivå (P3) då det tillhör respondenternas värdegrund. Både de som utsatts för kränkning av något slag och de omkring ska våga säga ifrån i klassen.

Men det är ju också att stärka de andras röster. Att ge dem verktyg och kunskap så att de i olika situationer faktiskt kan säga att "Nu gick du faktiskt över gränsen". (L2)

Respondenterna anser att det även bidrar till att eleverna får öva sig i konfliktlösning, för alla konflikter kan inte skolan lösa. Respondenterna anser att skolan bör ta värdegrundsuppdraget på största allvar. Att jobba förebyggande för att bland annat skapa ett bra klassrumsklimat är viktigt, trivs eleverna i skolan kommer kunskapsinläringen på köpet då respondenten anser att man för att ha en kunskapsinläring i skolan måste värdegrunden fungera. De trycker på att det som lärare är viktigt att bygga upp en bra relation till sina elever för att skapa en trygghet så att eleverna känner att de kan ta kontakt med läraren vid behov.

5.1.2 Strategier på organisationsnivå

Under kategorin organisationsnivå har respondenternas utsagor mynnat ut i tio olika strategier. Dessa är handlingsplan riktad mot främlingsfientlighet och rasism, kompetensutveckling för skolpersonal, föräldrasamverkan, trivselenkäter, trivselregler, kamratstödjare, teamarbete, likabehandlingsplan, arbetsmodell samt översyn över eleverna. Detta är strategier som skolorna valt att använda sig av.

Handlingsplan riktad mot främlingsfientlighet och rasism

En strategi som framkom i vår undersökning och som hamnar på praxisnivå (P2), var att skolan utarbetat en handlingsplan mot främlingsfientlighet och rasism. I handlingsplanen står det specifikt vad som gäller på skolan rörande rasistiskt beteende. Anledningen, till att skolan utarbetat en handlingsplan motiveras med att främlingsfientlighet och rasism är ett samhällsproblem.

Det är viktigt därför att det är ett samhällsproblem och därför att det ingår i alla lärares arbetsuppgift. (L2)

Vidare är handlingsplanen enligt respondenten konkret och inbegriper all personal, vilket poängteras som viktigt i arbetet. Det framkommer i vår undersökning att det är få skolor som har utarbetat en handlingsplan enbart inriktad mot främlingsfientlighet och rasism. Detta motiveras med att det inte förekommer mycket främlingsfientlighet och rasism på skolorna och att det är icke mångkulturella skolor. Därför anser de att de inte behöver utarbeta en handlingsplan mot främlingsfientlighet och rasism.

En annan synpunkt från respondenterna som framkom var att det är på just de skolor med endast eniskt svenska elever som det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism bör läggas. Detta motiveras på etiknivå (P3) då det ofta är de eleverna som utvecklar fördomar gentemot elever med annan etnisk bakgrund.

Kompetensutveckling för skolpersonal

Att arbeta med kompetensutveckling hos personalen gällande främlingsfientlighet och rasism är viktigt enligt respondenterna. Motiven för ovanstående strategi hamnar på praxisnivå (P2). Att exempelvis bjuda in externa föreläsare till skolan för att föreläsa för personal om rasism är en form av kompetensutveckling. Alla på skolan får då en bra grund att stå på eftersom man som skolpersonal behöver kunskap om ämnet när man arbetar med barn och ungdomar. Ytterligare en form av kompetensutveckling som framkom i undersökningen är att låta lärare gå på utbildningar för att introducera livskunskapsmaterial med målet att det ska arbetas vidare med i klasserna. En motivering som hamnar på etiknivå (P3) är att få utbildning i livskunskapsmaterialet är enligt respondenten roligt och en bra kickstart för att införa materialet i klassen. Skolan kan även låta pedagogerna gå en kurs där de lär sig undervisa i svenska som andra språk. En motivering för denna strategi hamnar på praxisnivå (P2) då det tillhör skolans arbetssätt. Genom att låta lärarna gå en svenska som andra språk utbildning, där kunskap om andra kulturer samt bemötande ingår, ökar lärarnas förståelse. Respondenterna berättar även om en utbildning för samtlig personal i ett antimobbningssprogram som införts på en skola. Utbildningen med målet att motverka bland annat främlingsfientlighet och rasism sträcker sig över tre år och skolan har två instruktörer med ansvaret att implementera

tankarna till övrig personal. I antimobbningsprogrammet ingår att ge personalen gedigen kunskap i det förebyggande arbetet.

I det programmet så är det ju massor med förebyggande, framförallt eller hitintills så är det mycket kunskap som ska in i pedagogerna så att man ska lära sig att se var problemen finns i skolan. (L1)

Att kompetensutveckla och utbilda all personal på skolan hamnar på praxisnivå (P2) i och med att det motiveras med att det är viktigt att få en samsyn kring förhållningssättet för att motverka mobbning och kränkande behandling. Det finns även enligt respondenten en vinning i att alla vuxna får samma kunskap kring ett ämne som berör alla.

Föräldrasamverkan

En strategi i det förebyggande arbetet som respondenterna förespråkar är föräldrasamverkan. De betonar att det är av stor vikt att lägga energi på arbetet just med föräldrarna.

De är ju jätteviktiga i skolan för de står alltid sitt barn närmast. Så vill man till en förändring är det dit man ska vända sig faktiskt. (L4)

Motiv för detta som hamnar på praxisnivå (P2) då det handlar om skolans sätt att samverka med föräldrar. Det är av stor vikt att föräldrarna är insatta i vad som händer deras barn. Något som har kommit fram under intervjuerna är att kontakt med hemmet och föräldrarna är en enormt stor del av det förebyggande arbetet. I de tidigare åldrarna har föräldrarna ett närmare förhållande till sina barn och spelar fortfarande stor roll i deras liv. I antimobbningsprogrammet är målet att alla vuxna, även föräldrar, ska få samma kunskap eftersom att mobbning och kränkande behandling är något som berör alla. Att bjuda in föräldrar att vara med i den dagliga verksamheten och att de kommer till skolan för att dela med sig av till exempel sin religion har visat sig väldigt uppskattat både bland elever och lärare på skolan. Barnen växer i det och andra elever blir upplysta om andra kulturer vilket enligt respondenten minskar fördomar. Att inkludera föräldrar i klassträffar eller föräldramöten är även det en viktig del. Något som även förespråkas i det förebyggande arbetet är föräldracirklar, då skolan bjuder in föräldrar för att diskutera frågor rörande deras barn. Detta bidrar också enligt respondenterna till att föräldrarna lättare integreras i samhället. Att föräldrarna får ta del av skolans likabehandlingsplan, vad som gäller vid exempelvis kränkning, är viktigt eftersom det hör till skolans uppdrag.

Respondenterna framhåller också att det finns svårigheter i samverkan med föräldrar eftersom elevernas åsikter kring främlingsfientlighet och rasism i mångt och mycket är socialt betingat och formas av deras föräldrar och kompisar utanför skolan. Det är ett hinder i det förebyggande arbetet i och med att skolan inte har bestämmanderätt över föräldrarnas och kompisarnas påverkan över barnen. Det skolor kan göra

är att genom pedagogers positiva inflytande så ett frö hos eleverna för att de på så vis ska stå emot sina föräldrars och kompisars åsikter.

Föräldrar är jättesvåra att nå, just för att många sitter inne med åsikter själva som inte är så där jätterumsrena och är mer medvetna om det än vad eleverna är men hemma vid köksbordet så kan man ju diskutera mer öppet. Men där sitter ju inte jag, utan jag ser ju bara konsekvenserna här. (L2)

Trivselenkäter

En strategi som respondenterna använder sig av i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism är enkäter, som av respondenterna kallas trivselenkäter eller likabehandlingsenkäter. Enkäterna vars innehåll handlar om elevernas trygghet på skolan fylls i av eleverna. Det som framkommer från enkäterna följs upp kontinuerligt och skolan arbetar då förebyggande för att försöka åtgärda det som uppkommit i enkäterna. De är anonyma och ett verktyg för att se om någon far illa på skolan. Motiveringen av valet av denna strategi hamnar på praxisnivå (P2) då det är ett verktyg skolorna har valt att använda sig av. Enkäter ger en tydlig bild av elevernas situation på skolan och alla elever deltar. Med enkäterna får skolan någonting att gå efter och det eleverna uppfattar bör tas på största allvar. Eleverna får med enkäterna chans att tycka till om de inte vill ta kontakt med någon vuxen vid kränkning av något slag.

Jag tror det är viktigt faktiskt, att lätta sitt hjärta lite. (L4)

Respondenterna har erfarenhet att enkäter till just yngre barn kan vara svåra att gå efter eftersom barnen ofta uttrycker hur de mår i dagsläget och har svårt att tänka efter hur de känner sig överlag. Motiveringen hamnar på praxisnivå (P2) då det gäller skolans arbetssätt. En annan åsikt är att enkäter inte behövs i och med att man som lärare känner sin egen klass så pass bra ändå.

Man känner ju sin egen grupp ganska väl i och med att man har dem ofta. (L4)

Trivselregler

En strategi respondenterna anser är effektiv är att eleverna tillsammans med pedagogerna på skolorna utarbetar trivselregler. Det är regler som handlar om hur man ska vara mot varandra för att trivas på skolan. Detta är regler som skapas efter någon incident har inträffat i och med att man då har något att utgå ifrån.

Regler i klassrummet försöker man ju göra allt eftersom så, när man stöter på problem, annars funkar det bra finns det ju ingen anledning och ha massa så. (L4)

Motiveringen för detta hamnar på praxisnivå (P2) då det är något som har fattats på organisationsnivå och som gäller för hela skolan. Det är av stor vikt att eleverna får tydliga gränser för vad som är rätt och fel. Det är viktigt att eleverna är delaktiga vid utarbetandet av trivselreglerna. Är det någon som bryter mot

dem kan pedagogen möta den eleven med att alla elever har kommit överens om att de inte ska göra så, istället för att det ska vara något som pedagogerna har bestämt. Reglerna får då en större genomslagskraft.

Kamratstödjare

En strategi som framkommer i undersökningen är användandet av kamratstödjare. Det innebär att en grupp elever utses och deras uppgift blir att vara ögon och öron för eventuell kränkande behandling mellan elever för att sedan rapportera det till pedagogerna. Motiveringen för denna strategi hamnar på praxisnivå (P2). Kamratstödjare underlättar upptäckandet av mobbning och kränkande behandling då vuxna inte alltid är med i barngruppen. I undersökningen framkommer det en motivering som hamnar på etiknivå (P3), nämligen att respondenterna anser att en del elever kan tycka att det är ett tungt ansvar, men att de som utses till kamratstödjare oftast brukar vara de som fixar det.

I vår undersökning framkommer en annan syn på kamratstödjare, som hamnar på etiknivå (P3), nämligen att det är en strategi som inte anses lämplig. Argumenten för det är att respondenterna inte anser att en liten grupp elever ska ha ansvaret, utan att alla elever ska ansvara för att ingen på skolan utsätts för kränkande behandling.

Varför ska en liten klick göra det alla ska se? (R2)

Det kommer också fram att man som pedagog inte riktigt kan lita på det som kamratstödjarna rapporterar om sina klasskamrater, om de överdriver vad som hänt eller undanhåller information.

Teamarbete

I utsagorna framträder att en bra strategi i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism är att ha ett team av pedagoger på skolan som har specialkunskaper om hur man hanterar det. Motivering för detta hamnar på etiknivå (P3) då det handlar om respondenternas känslor gentemot att ha ett team på skolan. Det är viktigt att det finns en grupp lärare som har kompetensen att handskas med främlingsfientlighet och rasism. Detta för att det är ett ämne som respondenterna anser att alla på skolan inte kan ha full koll på. Det kan vara skönt för de övriga pedagogerna att känna att kompetensen finns på skolan.

Ja, och det tar ju jag på mig och några till att vara pålästa så att våra kollegor kan känna det att de kan reagera men de behöver inte konfrontera utan det gör vi istället. (L2)

I undersökningen framkommer det att det finns motargument mot att ha ett team som ansvarar för hanteringen av kränkande behandling. Motiveringen hamnar på praxisnivå då det rör sig om att man vill ha ett effektivare arbetssätt. Man menar att det är viktigt att alla vuxna på skolan är duktiga på att hantera kränkande behandling. Detta för att det då blir lättare att komma åt det snabbt.

Innan så var det ju i stort sett bara mobbteamet som lärde sig att det, men nu så kan ju alla det då. (L1)

Likabehandlingsplan

Skolans likabehandlingsplan är en strategi som används i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. En sådan plan innehåller hur skolan ska arbeta för att motverka kränkande behandling. Varje skola ska enligt lagen utforma en sådan plan. Motiveringen för denna strategi hamnar på praxisnivå (P2) då det tillhör skolans arbetssätt. Det betonas att det är viktigt att likabehandlingsplanen blir ett levande arbete så att det inte bara görs ett dokument som inte används.

Där är det väldigt mycket text i den här likabehandlingsplanen och nu kom det ju nytt vid nyår att man ska ha en ny likabehandlingsplan varje år. Innan har man kunnat göra en tjock lunta... och sen har den legat sen år efter år efter år. Nu ska den här göras om och det betyder att man kan inte skriva ett sånt här jättearbete varje år, och det tycker jag är bra. Tycker det är en jättebra idé. (R1)

Att ha en likabehandlingsplan är ett stöd och ställer även krav på skolan eftersom det står tydligt att skolan ska arbeta mot kränkande behandling för att förebygga främlingsfientlighet och rasism.

Det står tydligt här också i vår likabehandlingsplan: arbeta mot kränkande behandling innebär arbete mot diskriminering då mot etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning plus en massa annat då naturligtvis. (L3)

Arbetsmodell

En viktig strategi som respondenterna lyfter fram är att skolan ska följa en modell för hur skolan väljer att arbeta mot kränkande behandling. De menar också att det är en fördel att arbeta efter en modell som är baserad på forskning. Motiven för att ha en modell hamnar på praxisnivå (P2) då det rör sig om skolans arbetssätt. Respondenterna trycker på att det är viktigt att det finns en samsyn på hela skolan för hur personalen ska agera när någon blir utsatt för kränkande behandling.

Att alla vuxna drar åt samma håll och det är ju ett väldigt kraftfullt instrument. (R1)

Detta för att konflikter snabbt ska kunna lösas och att personalen inte ska behöva vända sig till någon annan i personalen. När skolan har hittat en samsyn blir relationerna personalen emellan också mycket bättre i och med att man strävar mot samma mål. I införandet av en ny modell på en skola påverkas personalens kunskap om hur de ska hantera kränkande behandling.

Det är jättehäftigt att se hur de engagerar sig och helt plötsligt har helt andra tankar och då känner jag ändå att, även om man inte lyckas med alla situationer så har ju attityden och kunskapen förändrats jättemycket bland personalen. (L1)

Ett annat motiv är att när en skola ger sig in i att arbeta utefter en modell mot kränkande behandling skapas tillfällen för att diskutera om hur läget är och hur skolan ska agera. Vilket då sker oftare än om skolan inte använder sig av en modell som följs till punkt och pricka. Det känns också tryggt att kunna luta tillbaka på en forskningsbaserad modell för att kunna motivera varför man gör som man gör. Det har också framkommit i vår undersökning åsikten att när skolan fokuserar för mycket på mobbning och kränkande behandling under en period så ökar mobbningen och den kränkande behandlingen. Istället ska man som pedagog ta diskussionen när ämnet kommer på tal och sedan låta det ebba ut. Respondenterna förespråkar att varje kommun bör ta mer ansvar gällande förebyggande arbete mot främlingsfientlighet och rasism genom att komma överens om en gällande modell över hela kommunen. Detta genom att utarbeta ett dokument som beskriver hur alla skolor ska arbeta. Detta motiveras med att det underlättar för skolorna vad som gäller och det skulle innebära att oavsett vilken skola eleverna går på får de samma behandling.

Översyn över eleverna

Att ha rastvaktsystem lyfts fram som en viktig strategi. Det innebär att vuxna är ute på rasterna och finns till hands för eleverna. Motiven hamnar på praxisnivå (P2) då respondenterna har upplevt att det oftast är på den fria tiden i skolan som det sker mest kränkningar. Det är därför viktigt att eleverna alltid ser vuxna och att de är tillgängliga, därför att de vuxna snabbt ska agera ifall någon blir utsatt för kränkande behandling. Detta ger en trygghet för eleverna. I denna strategi skapas det också ett tillfälle för pedagogerna att utveckla bättre relationer med eleverna i och med att de inte bara vaktar dem utan också umgås. Att skapa en god relation är också viktigt för elevernas trygghet på skolan.

Men samtidigt att man kan stanna upp och prata med dem och så... Det är ju det viktiga, vi är ju inte bara ute och skäller på dem utan bygger upp en bra relation till eleverna är viktigt. För då får man den här tryggheten då. (L4)

5.1.3 Strategier på samhällsnivå

Under kategorin samhällsnivå framkom två strategier; samarbete utanför skolan och bostadsintegration. Detta är strategier som sker mellan skola och organisationer och instanser.

Samarbete utanför skolan

Att ha ett utvecklat samarbete utanför skolan är en strategi i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Motiveringen hamnar på praxisnivå (P2) då det rör sig om skolans arbetssätt. Detta för att instanser och organisationer utanför skolan, exempelvis socialtjänsten, sitter på en kompetens som skolpersonalen inte sitter på och skolpersonal sitter på kompetens som socialtjänsten inte har, men det är samma elever de jobbar med, därför krävs det att de hjälper varandra och har ett nära samarbete. Att bjuda in personer från idrottsföreningar till skolan för att informera eleverna om och locka dem till olika idrotter och aktiviteter som äger rum utanför deras bostadsområde används som en strategi i en integra-

tionstanke. En strategi som inte anses vara effektiv är att bjuda in en föreläsare som är före detta högerextremist. Det kan istället ha motsatt effekt då eleverna kan tycka att personen ifråga har haft ett spännande liv, det blir alltså inte avskräckande som tanken är utan istället lockande.

Men tyvärr så kan det ha motsatt verkan ... det har visat sig på vissa där att det verkar så häftigt istället. (L2)

Bostadsintegration

Materialet visar att en bidragande orsak till att främlingsfientlighet och rasism uppstår och fortlöper är på grund av att samhällets bostadsområden är segregerade.

Bostadssegregationen har ju gjort att våra elever, att det märks tydligare nu än vad det bara gjorde för tio år sen vilket bostadsområde man kommer ifrån... De rasistiska beteendena har ju ökat markant när det gäller just var man kommer ifrån. (L2)

Detta motiveras på praxisnivå (P2) då det handlar om skolans arbetssätt. Det finns områden som är mer invandrartäta än andra och det bidrar till en vi-och-dem känsla, vilket kan leda till att fördomar skapas mellan områdena. I vår undersökning kom det fram att det skolan kan göra för att motverka detta är att introducera elever som bor i invandrartäta områden för olika aktiviteter som förekommer i andra områden. Detta för att de ska utöka sina kontaktnät och komma utanför sitt bostadsområde. Det finns också områden som har högre status där de familjer som har hög utbildning och stark ekonomi samlas, samtidigt som det finns bostadsområden med låg status där lågutbildade och låginkomsttagare bor. I undersökningen kom det fram att det är i lågstatusområden som främlingsfientlighet och rasism frodas.

Man kommer från hem där man aldrig diskuterar sånt här utan saker bara är, man problematiserar aldrig. (L2)

5.2 Analys av resultat

Vid granskning av resultatet har vi sett en tydlig tendens. Nämligen att det först och främst är viktigt att utveckla en social kompetens hos eleverna för att förebygga främlingsfientlighet och rasism. Att ha social kompetens är nödvändigt för att kunna se till allas lika värde och behandla dem utefter det. Det handlar också om att bli stark i sig själv för att våga stå emot gruppsyck. För att uppnå detta använder sig respondenterna av en mängd olika strategier. Dessa har vi kunnat identifiera som livskunskap, diskussioner med elever, att ha en handlingsplan riktad mot främlingsfientlighet och rasism, skapa bra klimat på skolan, information om vad som är rätt och fel, trivselregler samt likabehandlingsplan. Respondenternas åsikter om detta är i linje med Epsteins (1993) som pekar på att det är viktigt när det gäller förebyggande arbete mot främlingsfientlighet och rasism att pedagogerna också når eleverna på ett känslomässigt plan. Respondenterna framhåller att livskunskap påverkar allas förhållningssätt på skolan. Nackdelen med livskunskap som ämne är att det är diffust då det inte finns någon kursplan. Strategin med att föra diskussioner med elever styrks också, då Epstein säger att det är viktigt att ta tag i diskussioner när de sker, annars kan det vara för

sent. Något som Epstein (1993) och Gillborn (1995) tydligt förespråkar som en viktig strategi i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism är att skolor bör utveckla en handlingsplan riktad mot just det ämnet. I vårt resultat framkommer det att få skolor har utarbetat en handlingsplan specifikt i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Att skapa ett bra klimat på skolan anser respondenterna skapar trygghet mellan eleverna och de vågar säga ifrån när de känner sig kränkta. Epstein (1993) håller med då hon pekar på att det är viktigt med ett demokratiskt klassrumsklimat för att kunna föra en öppen dialog. Respondenterna anser att det är en viktig strategi att informera elever om vad som är tillåtet på skolan och i samhället vad gäller främlingsfientlighet och rasism. Detta för att skolan ska vara tydliga gentemot eleverna med vad som är tillåtet respektive inte tillåtet. Trivseregler är också nödvändigt för att skapa tydliga gränser vilket leder till trygghet för eleverna. Att utarbeta en likabehandlingsplan framgår som en viktig strategi hos respondenterna. Gillborn (1995) anser att det är viktigt att ha en handlingsplan mot främlingsfientlighet och rasism och att den ska utformas efter varje skolas behov, vilket bör ingå i skolornas likabehandlingsplan.

En annan tydlig tendens som vi sett i respondenternas utsagor är att det är av stor vikt att *alla* inom skolan och även föräldrar ska vara med i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism för att det ska vara effektivt. Strategier som valts för detta ändamål är teamarbete, arbetsmodell, ha en översyn över eleverna, förhållningssätt gentemot barnen, kamratstödjare, föräldrasamverkan och kompetensutveckling. Vad gäller teamarbete som strategi har vi funnit två olika synsätt. Det ena innebär att skolan har ett team av pedagoger som ansvarar för att lösa konflikter mellan elever. Detta för att lärare som känner sig osäkra på konflikthantering ska kunna vända sig till dem. Det andra synsättet som respondenterna framför och som även Gillborn (1995) stödjer är att teamet ska ha specialkunskaper om främlingsfientlighet och rasism som de sedan ska implementera till övrig personal på skolan. Skillnaden på dessa två synsätt är att det förstnämnda endast inkluderar en del av pedagogerna i det förebyggande arbetet, medan i det andra ska alla inneha kunskapen. Att använda sig av en arbetsmodell som gäller för hela skolan anser respondenterna viktigt för att engagera alla inom skolan vilket innefattar elever, föräldrar, pedagoger, rektorer samt all övrig skolpersonal. Det är även att föredra att använda sig av en forskningsbaserad arbetsmodell eftersom skolan då har mer att stå på. Epsteins (1993), Gillborns (1995) och Lärarförbundets (2006) åsikter är i linje med respondenternas då de anser att det är viktigt att alla är med.

En strategi som anses effektiv i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism är att pedagoger har en översyn över elevernas fria tid i skolan. Det är viktigt att poängtera att alla pedagoger ska vara delaktiga i detta eftersom det finns en behållning med att alla pedagoger får en insyn i elevernas fria tid utanför klassrummet. Att på skolan ha en samsyn med ett medvetet förhållningssätt gentemot eleverna framhålls som viktigt av respondenterna då det är viktigt att skolpersonalen inte kränker eleverna. Även Epstein (1993) menar att en trygghet mellan elev och lärare är nödvändigt för att kunna ha en god läromiljö. Olsson (2005) menar att det är viktigt att man som pedagog tänker över sitt förhållningssätt även gentemot föräldrarna. Kamratstödjare som strategi har av respondenterna framhållits som både positivt

och negativt. Den positiva aspekten trycker på att skolan med hjälp av kamratstödjare kan komma åt den kränkande behandlingen som sker när skolpersonal inte är med, eftersom barn ofta ser det som de vuxna inte ser. Det negativa som riktas mot kamratstödjare som strategi är att respondenterna anser att det är allas uppgift på skolan, och inte endast ett fåtal elever, att se om kränkande behandling förekommer. Som tidigare nämnts pekar forskningen på att alla ska vara med, därför kan kamratstödjare uppfattas som en olämplig strategi. Föräldrasamverkan framhävs av respondenterna som en svår uppgift men samtidigt som något av det viktigaste i det förebyggande arbetet. Enligt Bronfenbrenner (se figur 1) påverkas allt som sker runt elevernas vardag av hur samhället och hemmet är konstruerat. Epstein (1993) förespråkar att för att få föräldrar att förstå det förebyggande arbetet är det viktigt att inkludera dem. Något som även respondenterna lyfter fram som ingår i att alla ska med är kompetensutveckling för skolpersonal. Detta för att alla pedagoger ska ha en grund att stå på och känna sig mer trygga i arbetet. Raune (1993) är i samma linje med våra respondenter då hon anser att det är nödvändigt att skolpersonal får kompetensutveckling i ämnet främlingsfientlighet och rasism.

Övriga strategier som respondenterna använder sig av och som de anser betydande i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism, men som inte kan styrkas med forskningen är kulturkunskap, stärka invandrarelevens status genom IT, samt trivselenkäter. Detta behöver dock inte innebära att dessa strategier är mindre lämpliga. En strategi som lyfts fram av respondenterna är att samarbeta med organisationer och instanser utanför skolan. Detta för att nå den kompetensen som inte finns hos personalen på skolan. Detta är något som Lärarförbundet (2006) också anser som viktigt. Skolverket (2003) anser att ett utökat och nära samarbete mellan skola och samhälle, exempelvis fritidsgårdar och socialtjänst, gynnar arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Enligt Bronfenbrenners ekologiska modell (se figur 1) påverkar de olika systemen, makro, exo, meso och mikro barnet. Alltså är det av stor vikt hur de övriga systemen är utformade för barnets välbefinnande. Enligt Epstein (1993) påverkas det förebyggande arbetet i skolan både från makronivå till mikronivå. Läroplanernas utformande påverkas av regeringen (makronivå). Det i sin tur påverkar skolans arbetssätt på mesonivå som i sin tur påverkar barnet på mikronivå. Något som uppkom under undersökningens gång var att samhällets bostadssegregation har bidragit till att främlingsfientlighet och rasism uppstått. En åtgärd mot detta som respondenterna talar om är att samarbeta med organisationer för att eleverna ska komma ut i samhället och på så vis underlätta integrationen.

Något vi kan konstatera när vi analyserat vårt resultat är att få kategorier i vår undersökning genomförs på samhällsnivå. De flesta av strategierna hamnar på individ- och organisationsnivå. Många av motiven baseras på erfarenhet vilket är det som hamnar på praxisnivå. Detta behöver inte betyda att respondenterna är helt opåverkade av vetenskapliga teorier. Det kan vara så att den teori pedagogerna fått under sin utbildning har blivit en del av hur de arbetar och att de därför inte refererar till någon särskild pedagogisk teori. Att få strategier motiveras på etiknivå tror vi beror på att respondenterna oftare hänvisar till erfarenheter, vilket då hamnar på praxisnivå, trots att det naturligtvis också ligger en värdering bakom.

6 Diskussion

I diskussionskapitlet diskuteras respondenternas strategier i det förebyggande arbetet där vi som författare även tycker till. Det förs även en diskussion om undersökningens metod samt förslag till fortsatt forskning.

6.1 Diskussion av pedagogers och rektorers val av strategier

En slutsats vi kan dra av utsagorna är att respondenterna verkar ha ett genomtänkt tillvägagångssätt vad gäller de strategier de väljer i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Dock kan vi med våra erfarenheter från vår utbildning se att det finns både positiva och negativa aspekter på flera av strategierna. Livskunskap kan vara en bra strategi om skolan också arbetar med det utöver den schemalagda tiden. Det är viktigt att inte ett färdigt livskunskapsmaterial anammas rakt av utan att man som pedagog är kritisk och tänker igenom det man gör. Vi håller med respondenterna om att det ibland kan vara ett diffust ämne eftersom det inte finns någon kursplan. Det borde finnas en kursplan i och med att det är ett så pass viktigt ämne. Att elever lär sig social kompetens är av stor vikt för att de ska kunna känna sig trygga och utvecklas på andra områden. Hur ska eleverna kunna tillägna sig all den kunskap som förväntas i skolan om de inte känner sig trygga? Vi tror att många skolor idag prioriterar hög prestation inom de traditionella ämnena mer än vad de prioriterar social kompetens, det borde vara tvärtom. Att ta diskussioner med elever är en god strategi i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Det är något som bör anpassas efter hur pass allvarlig diskussionen är. Är det en elev som högt och tydligt uttalar sig rasistiskt håller vi med respondenterna om att pedagogen ska ta den diskussionen i enskildhet eftersom det är ett så känsligt ämne som kräver reflektion. Är det en mindre allvarlig situation kan det vara bättre att lösa den snabbt på plats för att inte göra det till en stor sak. Kulturkunskap som strategi i det förebyggande arbetet används enligt respondenterna. Som pedagog bör man se upp med att exotifiera andra kulturer. Med detta menar vi att pedagogen framhäver det som är annorlunda i kulturen för att pålysa skillnader. Det kan då ge en felaktig bild av verkligheten samt öka fördomarna mellan olika kulturer. Det finns också en risk att man i det förebyggande arbetet endast undervisar om kulturkunskap och missar andra viktiga delar som exempelvis social utveckling hos eleverna. En fråga vi ställer oss är om man ska ha med information om andra kulturer i undervisningen. Stärker det fördomar eller bygger det upp en förståelse? Undervisning om andra kulturer kan man ha i viss mån, såvida det inte blir den enda strategin i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism. Det är också viktigt att informationen om kulturerna är uppdaterad och att pedagogen inte generaliserar människorna som tillhör kulturen. Det är en viktig strategi att också informera elever om vad som är tillåtet på skolan och i samhället vad gäller främlingsfientlighet och rasism. Detta för att eleverna ska känna sig trygga och att det inte ska finnas några frågetecken eller leda till onödiga konflikter eller missförstånd. Det bör dock läggas ett större ansvar på kommunen och regeringen vad gäller påtryckandet på skolor om att de ska lägga stor vikt på detta arbete. Eftersom skolor själva får prioritera om de ska arbeta med detta så skiljer det väldigt i kvalitet mellan olika skolor.

Detta leder i sin tur till att baserat på vilken skola eleverna går på blir det olika förutsättningar, vilket inte leder till lika utbildning för alla som det står i skollagen: ”Utbildningen skall inom varje skolform vara likvärdig, varhelst den anordnas i landet.” (Riksdagen, 1985:1100).

Strategin att använda sig av IT för att stärka invandrarelevens status tror vi kan vara på både gott och ont. Det positiva är att eleverna får kunskap om datorer samt att de utvecklar det svenska språket på ett naturligt sätt. Att kunna det svenska språket underlättar givetvis kommunikationen mellan eleverna och integrerar eleverna lättare i samhället. Det finns en risk att med denna strategi utskilja invandrarelever från de svenska eleverna och att klyftorna ökas istället för det som är meningen med strategin, nämligen att minska dem. Att tänka igenom sitt förhållningssätt gentemot barnen är viktigt. Vuxna har ett maktförhållande gentemot barnen och den positionen bör användas till något positivt. Vi pedagoger har därför ett ansvar att ta tillfället i akt och påverka eleverna till att bli demokratiska medborgare. För att uppnå detta krävs också att pedagogen respekterar eleverna och inte kränker dem. Att skapa ett bra klimat på skolan är för oss en väldigt angelägen strategi. Detta för att det är grunden för att eleverna över huvud taget ska kunna prestera i skolan. Detta kan vara svårt att utveckla i och med att det krävs samstämmighet mellan alla på hela skolan, vilket är något som forskningen i bakgrunden pekar på som nödvändigt, men svårt i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism.

Det var bara en av skolorna i vår undersökning som hade en handlingsplan riktad mot just främlingsfientlighet och rasism. De andra skolorna hade en handlingsplan som var utformad för all sorts kränkande behandling. Frågan vi ställer oss är då vilket som är mest effektivt, att ha en riktad handlingsplan eller en som är utformad för alla former av kränkande behandling? Vi håller med forskningen i bakgrunden och tror att det mest effektiva vore att ha en specifik handlingsplan för varje form av kränkande behandling i och med att de är så pass olika. Att bli kränkt på grund av sin hudfärg är skillnad än att bli kränkt på grund av till exempel kön. Dessa kränkande behandlingar måste skolan angripa på olika sätt och därför tror vi inte att man kan ha en och samma handlingsplan för alla kränkande behandlingar. Detta är ett stort arbete, men att det är värt mödan. Något som framkom i vår undersökning var åsikten att det förebyggande arbetet borde förläggas på skolor med många etniskt svenska elever, inte bara på mångkulturella skolor, eftersom det är där arbetet behövs allra mest. Vi håller med om detta och vi har stöd både från respondenterna och forskningen i bakgrunden. Det är nödvändigt att ha förebyggande undervisning på icke mångkulturella skolor då det finns en risk att elever som aldrig får möta andra kulturer än sin egen utvecklar fördomar som kan leda till främlingsfientlighet.

Kompetensutveckling inom främlingsfientlighet och rasism för skolpersonal är nödvändigt på grund av att det är ett ämne som det inte undervisas djupgående om i lärarutbildningen. Som pedagog behövs kunskapen att bemöta främlingsfientliga åsikter och veta eventuella bakomliggande faktorer. Det behövs också kompetensutveckling gällande hur främlingsfientlighet kan yttra sig. Detta för att kunna upptäcka rasistis-

ka åsikter så fort som möjligt för att kunna åtgärda det. Samverkan med föräldrar på skolan är jätteviktigt eftersom det är de som uppfostrar sina barn och det är i hemmet många värderingar och åsikter skapas. Skolan har idag en mer fostrande roll, pedagogerna ska lära eleverna rätt och fel, förmedla sunda värderingar och lära dem social kompetens. Det är synd att skolan ska behöva ta så mycket ansvar, då det även borde ligga på föräldrarna och samhället i stort. Allt som sker runt elevernas vardag påverkas av hur samhället och hemmet är konstruerat. Därför är det viktigt att arbeta med dessa frågor både från makro till mikronivå. I dagens stressfyllda samhälle har föräldrar mycket att göra och vi upplever att mycket fokus läggs på karriärskapande istället för barnuppfostran. Vilket leder till att barnen kommer i kläm eftersom samhället inte tar sitt ansvar i och med att bland annat fritidsgårdar läggs ner, som resulterar i att barn och ungdomar är sysslolösa på fritiden. Riskerna finns att de blir uttråkade och frustrerade och söker bekräftelse och sysselsättning på annat håll. Därför är det nödvändigt i dagens samhälle att skolan tar detta ansvar. Men vi frågar oss om man som pedagog kan ställa krav på föräldrarna gällande dessa frågor? Går de främlingsfientliga tankarna att komma åt om de kommer från hemmet, vilket respondenterna uttryckt sig vara svårt.

Fördelen med trivselenkäter som strategi är att de är anonyma vilket ger en möjlighet för eleverna att våga uttrycka sig fritt. För att detta ska ha någon verkan krävs det att det utförs en utvärdering och uppföljning av enkäternas resultat. Det som vi också ser som en negativ aspekt är just att enkäten är anonym eftersom skolan då inte vet vem som har sagt vad. Detta försvårar att åtgärda problemet. Å andra sidan kanske problemen aldrig kommit upp till ytan över huvud taget. Vi ställer oss frågan om det finns andra sätt att möta eleverna där de samtidigt känner sig trygga att uttrycka sig precis som de känner? Att ha trivselregler skapar trygghet i och med att eleverna behöver tydliga gränser för vad de får göra. Trivselreglerna bör formuleras i positiva ordalag för att nå störst effekt. Det finns en tendens hos elever att bryta mot regler som innefattar ordet ”inte”.

Kamratstödjare som strategi känns förlegat och anledningen till detta är för att forskning i bakgrunden pekar på att det är viktigt att alla på skolan är involverade i arbetet mot kränkande behandling. Mycket kränkning kan slinka igenom obemärkt om inte all personal har kompetensen att upptäcka det. Det kan vara positivt med ett team som har specialkunskaper så länge övrig personal också har kunskapen att kunna hantera kränkande behandling så att inte allt förläggs på den gruppen. Gruppen kan också fungera som några pedagoger kan vända sig till för att få råd, men att de sedan själva ska försöka lösa situationen. Likt våra respondenter har vi åsikten att utarbeta en likabehandlingsplan är viktigt och som sedan också används och inte blir ett dokument som samlar damm. Det är viktigt att det har blivit lag på att alla skolor ska ha en likabehandlingsplan i och med likabehandlingslagen. Detta eftersom det är av stor vikt att skolor tänker igenom hur de ska motarbeta kränkande behandling och att kränkande behandling numera prioriteras högt. Att utforma en arbetsmodell som ska gälla för hela skolan tror vi är en av de viktigaste strategierna i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism, vilket också starkt påpekas i vår bak-

grund. Detta för att det krävs att all skolpersonal jobbar på samma sätt och mot samma mål för att alla elever ska få samma möjlighet till att känna sig trygga i skolan. Något som är viktigt i förändringsprocessen mot en antirasistisk skola är att personalen är öppen för att förändra sitt tidigare arbetssätt. Det är även att föredra att använda sig av en forskningsbaserad arbetsmodell eftersom man då har mer att stå på. En strategi som är effektiv i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism är att pedagoger har en översyn över eleverna när de har sin fria tid i skolan. Det bör finnas en struktur i denna strategi där man på skolan delar upp ansvaret för översynen bland pedagogerna. Detta för att det också ger en möjlighet för pedagogerna att bygga relationer med eleverna, vilket är minst lika viktigt som konfliktlösning, och därför är det viktigt att alla engagerar sig.

Bostadssegregationen i vårt samhälle är en bidragande orsak till att rasism och främlingsfientlighet uppstår. Detta på grund av att främlingsfientlighet och rasism oftast grundas på okunskap mellan olika etniska grupper, bostadssegregationen är en av faktorerna bakom okunskapen eftersom den skiljer grupper åt. Detta försvårar att man lär känna varandra på ett naturligt sätt och det gör det även svårt för nysvenskar att bli en del av det svenska samhället. Detta visar tydligt att det krävs att skolan gör någonting på samhällsnivå (makro) för att individen (mikro) ska påverkas. Det syns tydligt vad bostadssegregationen gör med vårt samhälle våren 2009. Segregationen i skånska stadsdelar är ett exempel på hur det kan gå om inget görs åt segregationen. Kommer man inte in i samhället, är det svårt att få jobb, får man inte jobb är det lätt att hamna snett och kanske ta till kriminalitet som ett medel för att faktiskt överleva. Bostadssegregationen påverkar också de områden med majoriteten etniskt svenska invånare. Som vi nämnde tidigare kan okunskap föda främlingsfientlighet, och risken för det ökar markant om vi lever åtskilt. Vad fattiga våra bostadsområden blir utan alla kulturer och grupper som representerar vårt samhälle. Är bostadsområdena segregerade leder det till att dagens skolor även de blir segregerade. Det bildas mångkulturella och icke mångkulturella skolor, vilket leder till att vissa barn aldrig får möta de kulturer som finns i samhället och de kan eventuellt utveckla fördomar gentemot dem.

En slutsats vi kan dra av utsagorna är att det har uppkommit få kategorier på samhällsnivå. Det kan tolkas på olika sätt. Det kan bero på att skolor inte vänder sig mot organisationer och instanser förrän rasism är ett faktum. Det tror vi beror på att skolor försöker lösa det internt så långt det går. Det kan också bero på att just det förebyggande arbetet sker främst på individ- och organisationsnivå, medan det reparativa för läggs på samhällsnivå. Orsaken kan även ligga i att respondenterna helt enkelt inte reflekterat över samarbetsmöjligheterna. Vad gäller samarbete utanför skolan som strategi finns det stora utvecklingsmöjligheter för skolor. Skolan måste öppna upp och vidga sina vyer för den kompetens som finns i samhället. Det bör ske ett utbyte då eleverna i framtiden kommer att bli samhällsmedborgare, barnen är allas ansvar. Också här ska man ha i åtanke att det som sker på makronivå även påverkar det på mikronivå.

Något som framkom i utsagorna var att skolor inte behöver arbeta förebyggande mot främlingsfientlighet och rasism i de yngre åldrarna om eleverna inte har visat sådana åsikter. Det bör förekomma kunskap hos pedagoger om främlingsfientlighet och rasism i de äldre åldrarna men även i de yngre för att det ska kunna förebyggas. Det är inte för tidigt att börja arbeta med detta ämne i de tidigare åldrarna i och med att de kan förstå och reflektera över det så länge de får stöttning av pedagogerna. Det kan finnas en känsla hos pedagoger som arbetar med yngre elever att det förebyggande arbetet mot just främlingsfientlighet och rasism inte behövs eftersom de tror att eleverna inte är mogna för det. Dessutom kan de tro att de inte behöver arbeta med det för att de främlingsfientliga åsikterna inte har yttrat sig. Det förebyggande arbetet är av yttersta vikt för att eleverna inte ska behöva utveckla sådana åsikter. Dessutom är det lagstadgat, som nämns i bakgrunden, att alla skolor ska arbeta förebyggande mot all form av kränkande behandling, där främlingsfientlighet och rasism ingår. Därför anser vi med grund i vår undersökning att det inte borde finnas några frågetecken till om skolor ska arbeta förebyggande mot främlingsfientlighet och rasism eller inte. Det vi har kommit fram till när vi har funderat över detta är att det förebyggande arbetet i skolan är en stor del för att eleverna inte ska utveckla sådana åsikter. Sedan är vi medvetna om att det finns andra faktorer som kan påverka eleverna till att utveckla främlingsfientliga åsikter, men det är inte ett skäl till att skolan inte ska agera. Det skolan kan göra för att motverka främlingsfientlighet och rasism i samhället är just att ha ett väl utarbetat material, där all personal på skolan ingår, för att förebygga det. Det anser vi ska ske både på mångkulturella och icke mångkulturella skolor.

6.2 Metoddiskussion

Det är en svaghet i vår undersökning att svaren som rektorer och pedagoger ger kan vara anpassade efter det som förväntas sägas av personal inom skolan. Trots detta var det en risk som vi var villiga att ta för att få fram vårt material. Vi gick in med inställningen att svaren som respondenterna gav var sanningsenliga. En styrka i vår undersökning var att vi inte lämnade ut frågorna till respondenterna i förväg. De kunde på så vis inte förbereda sina svar. Om undersökningen hade genomförts på pedagoger som arbetar med äldre elever tror vi att vi hade fått ett annat resultat med andra strategier av mer reparativ karaktär i och med att det är ofta där som de främlingsfientliga åsikterna har utvecklats till den grad att eleverna visar sina åsikter öppet. Eftersom det var det förebyggande arbetet vi vill komma åt valde vi att fokusera på de lägre åldrarna. Vi är medvetna om att en del av litteraturen som bakgrunden utgörs av har författats på 90-talet och att det forskningen kommit fram till eventuellt har ändrats sen dess. Vi tror ändå att det är ett trovärdigt material som går att använda sig av idag.

Under intervjun hade vi Bronfenbrenners ekologiska modell (se figur 1) i bakhuvudet vilket gjorde att vi lyssnade extra noga efter de strategier som kunde hamna inom de olika kategorierna individnivå, organisationsnivå och samhällsnivå. Därför undvek vi under intervjun att lägga fokus på det som hamnade utanför dessa kategorier. Skolorna vi valde ut för vår undersökning hade väl utarbetade likabehandlingsplaner riktade mot kränkande behandling, där främlingsfientlighet och rasism ingår. Därför valde vi just dem för att

få fram strategier och argument. Vi inser dock att bara för att likabehandlingsplanen verkar genomtänkt behöver det inte betyda att skolan jobbar utefter den. Vi förutsatte att skolorna arbetade efter det de sa, eftersom vårt syfte med undersökningen inte var att undersöka om skolorna arbetade förebyggande, utan hur de arbetar.

En styrka med vår studie är att det är ett högaktuellt ämne. Vi anser att det finns en risk att med dagens lågkonjunktur ökar främlingsfientligheten. Med tanke på oro, arbetslöshet och okunskap. De högerextrema partierna får ökat förtroende och det finns en risk att de kan få en fot in i riksdagen. Detta pekar ytterligare på att det förebyggande arbetet i skolan är viktigt.

6.3 Fortsatt forskning

Eftersom tidsperioden för denna undersökning var begränsad kunde ingen omfattande undersökning genomföras för om de strategier som respondenterna använder sig av verkligen fungerar. Som fortsatt forskning anser vi att en vetenskaplig undersökning kan genomföras för vilka av strategierna som är effektiva och vilka som inte är det. Eftersom vi i vår undersökning fick fram få strategier som låg på samhällsnivå vore det även intressant att undersöka hur skolor samarbetar med samhället för att förebygga främlingsfientlighet och rasism.

7 Referenser

- Bell, Judith (2006). *Introduktion till forskningsmetodik*. Lund: Studentlitteratur.
- Bryman, Alan (2006). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber ekonomi.
- Epstein, Debbie (1993). *Changing classroom cultures: anti-racism, politics and schools*. Stoke-on-trent: Trentham Books Limited.
- Gillborn, David (1995). *Racism and antiracism in real schools*. Buckingham: Open University Press.
- Hartman, Jan (2004). *Vetenskapligt tänkande: från kunskapsteori till metodteori*. Lund: Studentlitteratur.
- Kvale, Steinar (2008). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Lauvås, Per & Handal, Gunnar (2001). *Handledning och praktisk yrketeori*. Lund: Studentlitteratur.
- Läraryrket (2006). *Att motverka nazism och rasism i skolan*. Stockholm: Läraryrket.
- Nationalencyklopedin (2009) *Främlingsfientlighet*. Hämtad 26 februari, 2009, från www.ne.se
- Olsson, Åsa (2005). *Att arbeta mot rasism och främlingsfientlighet i skolan*. Varberg: Skolor Mot Rasism och Argument Förlag.
- Raundalen, Magne & Lorentzen, Gustav (1996). *Barn och rasism*. Lund: Studentlitteratur.
- Raune, Inger (1993). *Välkommen eller: att arbeta i skolan mot främlingsfientlighet*. Stockholm: Allmänna Barnhuset.
- Riksdagen (2009). *Skollag (1985:1100)*. Hämtad 8 april, 2009, från www.riksdagen.se
- Rimsten, Olle (2008). *Skoljuridik*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Skolverket. (2003). *Olikas lika värde*. Hämtad 26 februari, 2009 från www.skolverket.se
- Skolverket. (2006). *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet Lpo 94*. Stockholm: Skolverket.
- Sjöwall, Anna (1994) *Kulturmöten i barnomsorg och skola : antirasistiskt arbete med barn*. Lund: Studentlitteratur.
- SOU 1989:13. Kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet. Mångfald mot enfald D 1. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Thurén, Torsten (2007). *Vetenskapsteori för nybörjare*. Malmö: Liber AB.
- Troyna, Barry (1993). *Racism and education*. Buckingham: Open University Press.

Von Tetzchner, Stephen (2005). *Utvecklingspsykologi: barn- och ungdomsåren*. Lund: Studentlitteratur.

Wigerfelt, Berit & Wigerfelt, Anders S. (2001). *Rasismens yttringar: exemplet klippan*. Lund: Studentlitteratur.

Intervjuguide

- Beskriv hur ni arbetar i det förebyggande arbetet mot främlingsfientlighet och rasism på er skola
- Hur motiverar ni valet av strategier?
- Varför har ni valt att arbeta med detta ämne?
- Har ni haft några erfarenheter av strategier som inte fungerar?
- Har ni stött på några svårigheter i arbetet?
- Har du något som du vill tillägga?